

HORVÁTH FUTÓ HARGITA

Vuk Karadžić szenttamási mesemondója és mese- fordítója, Grujo Mehandžić és Gion Nándor

Bicentenárium, recepció, fordítás

1987-ben, Vuk Stefanović Karadžić születésének 200. évfordulójára jelent meg *A sárkányölő királyfi* című szerb népmeséket tartalmazó fordításkötet az újvidéki Forum Könyvkiadó gondozásában. A kiadó a kötetet a Vuk-jubileum kapcsán jelentette meg a *Szerb népdalok és hősregék* című Székács-reprint (hasonmás kiadás Székács József 1836-ban megjelent műfordításkötetéből), Szeli István magyar és szerb nyelvű *Székács József és műve* és Stojan Vujičić szintén kétnyelvű *Székács József – Vuk Stefanović Karadžić Szerb népdalok és hősregék* című tanulmánykötetével együtt. Székács József, a délszláv népköltészet első rendszeres magyarra fordítója nagyban hozzájárult Vuk személyének és gyűjtőmunkájának elismeréséhez: „Fordításaihoz Vuk gyűjtésének leipzig kiadása szolgált a legfontosabb forrással. A dalok értelmezésében, a fogalmak tisztázásában leginkább Vuk *Rječnik*-ét forgatja haszonnal, s a hozzá intézett levelében is, amelyben egyes szavak és fogalmak magyarázatát kéri tőle, nagy tiszteletet tanúsít iránta” (VESELINOVIĆ-ŠULC 1982; 110). A felsoroltakon kívül megjelent még Herceg János *Vuk és kora* című nagyszéje, a *Híd* folyóiratban pedig két Vukkal kapcsolatos blokkot is szerkesztettek az évfordulóra, amelyek közül az egyik különnyomatként is napvilágot látott: „Ezek azok a kiadványok, amelyek méltóképpen mutatták be a magyar ajkú olvasóknak is a nyelvész, néprajzkutató és történetíró Vuk munkásságát” (BORDÁS 1988; 13). A *Híd* két blokkja közül az egyikben *A juhász és a leány* (*Ovčar i đevojka*) című Vuk Karadžić-gyűjtésből szár-

mazó szerb népi románc tizenhét jugoszláviai magyar költő általi fordítását publikálták (*Híd*, 1987/5). A kortárs magyar költők huszonegy fordításváltozata különlenyomatként is napvilágot látott. A másik *Vuk Karadžić születésének 200. évfordulóján* című tematikus blokk (Bori Imre *Vuk „emberi színjátéka” – avagy a szerb Plutarkhosz* című tanulmánya és Vuk Stefanović Karadžić *Mint a szerb Plutarkhosz* című műve) a folyóirat decemberi számában jelent meg.

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete 1987 novemberében konferenciát szervezett a jubileum alkalmából, amelyen Vuk munkásságával kapcsolatos irodalomtörténeti, nyelvészeti, folklorisztikai, valamint délszláv–magyar kapcsolattörténeti kutatásokat mutattak be: „Irodalomtörténészek, folkloristák, nyelvészek, lexikográfusok, összesen tizenketten tekintették át Vuk munkásságának egy-egy sajátos vonatkozását, állandóan szem előtt tartva azokat a mozzanatokot, amelyek Vukot a magyar művelődéshez vagy annak egy-egy területéhez kapcsolták. A Hungarológiai Intézet saját rendezésű Vuk-tanácskozása tehát voltaképpen azt az alcímet is viselhette volna, hogy Vuk Karadžić élete és életműve a magyar művelődés vonatkozásában” (JUNG 1987; 14a). A tanácskozás teljes anyaga a *Hungarológiai Közlemények* folyóirat 1988. évi 1–2. számában jelent meg. Az európai formátumú népdalgyűjtő, -publikáló és folklorista halálának 200. évfordulója alkalmából 1987 júniusában a Magyar Tudományos Akadémia is tanácskozást rendezett, amelyen az előadók Vuk Karadžić munkásságának egészét, sajátos vonatkozásait és európai kontextusát kutatták: „A számos jugoszláviai, amerikai, németországi és osztrák tanácskozás után tehát a magyar szlavisztika, művelődéstörténet és néprajzkutatás is számba vette azokat a vonatkozásokat, indíttatásokat és eredményeket, amelyek Vuk nevéhez vagy az általa kezdeményezett elképzelésekhez kapcsolódnak” (JUNG 1987; 16c).

Vuk-meseválogatás magyar nyelven: kortárs interpretációk

A Vuk-évfordulóra kiadott *A sárkányölő királyfi* című kötet anyagát Vuk Karadžić gyűjtéséből Jung Károly költő, műfordító, néprajzkutató, egyetemi tanár válogatta. Jung Károly szerkesztésében az előző évben, 1986-

ban *A szépen zengő pelikánmadár* című jugoszláviai magyar népmeséket tartalmazó kötetet (Penavin Olga gyűjtéséből) jelentette meg a Forum Könyvkiadó, 1988-ban pedig *Az aranyhajú testvérek* címmel bunyevác népmesék válogatását Balint Vujkov gyűjtéséből. A megjelent könyvek a kiadó azon koncepcióját tükrözték, amelyet Bordás Győző *A fordítás helye a Forum kiadói politikájában* című, a Magyar Tanszék *Fordítás és többnyelvűség időben és térben* elnevezésű fordítástudományi tanácskozásán ekképpen fogalmazott meg: „Sajátos helyzetünkől, híd-szerepünkől természetszerűen következik, hogy egyenlő figyelemmel kísérjük valamennyi jugoszláv nyelvterület (szerbhorvát, horvátszerb, szlovén, macedón) irodalmát, külön ügyelve arra, hogy akár szemelvényekben, de folyamatosan és tervszerűen (esetleg külön sorozatok keretében) bemutassuk a jugoszláviai (albán, török, olasz stb.) és külön a vajdasági nemzetiségek (szlovák, román, ruszin) irodalmának értékeit, egyáltalán hogy megfelelő helyet kapjanak terveinkben szűkebb és tágabb pátriánk legértékesebb irodalmi megvalósulásai” (BORDÁS 1988; 557).

Jung Károly szerkesztő a népmesék fordítását kortárs vajdasági írókra, költőkre bízta. Ács Károly, Balázs Attila, Bognár Antal, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula és Pap József tizenkilenc mesét fordított le azokból a mesékből, amelyek Vuk Stefanović Karadžić *Srpske narodne pripovetke* című, 1928-ban Belgrádban publikált gyűjteményében jelentek meg. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság Állami Nyomdája gondozásában megjelent antológia tartalmazta az 1853-ban Bécsben napvilágot látott *Srpske narodne pripovijetke* című gyűjtemény és az 1870-ben szintén Bécsben kiadott meseválogatás anyagát is.

Vuk Karadžić a 19. század elején kezdett foglalkozni a népi prózaepikai alkotásokkal, gyűjtőmunkájának első összefoglalása az 1821-ben megjelent *Narodne srpske pripovijetke* című kis kötetben jelent meg, amelyben mintegy három ívnyi terjedelemben elsősorban anekdotikus jellegű szövegeket közölt: „A könyvecske megjelenése után több mint harminc esztendőnek kellett eltelnie, mígnem 1853-ban végre megjelenhetett a valóban reprezentatív terjedelmű és tartalmú, mintegy 230 oldalas második népi prózaepikai kötete *Srpske narodne pripovijetke* címmel. Vuk lá-

nya, a németet is anyanyelvi szinten beszélő Mina (Wilhelmine) Karadžić az egész könyvet rögtön németre fordította, s a mű alig egy esztendő múlva meg is jelenhetett Berlinben, tehát a szerb népmeseanyag igen rövid idő alatt ismertté válhatott az európai folklórisztika széles körei előtt is” (JUNG 1988; 21).

Az 1853-as kötetet Vuk Karadžić a neves németnek, Jacob Grimmnek szentelte, s neki köszönte meg, amiért a szerb népköltészet alkotásait Európa-szerte ismertté tette: „1823. évi kasseli találkozásunkkor arra biztatott, hogy adassam ki a szerb népi elbeszéléseket, s ezzel a könyvvel teljesítettem az óhaját” (STAFANOVIĆ KARADŽIĆ 1853; 6). Előszavában Jernej Kopitar szlovén nyelvész és filológus is említi, aki a Habsburg Birodalomban megjelent szláv nyelvű könyvek főcenzoraként az 1810-es évek elején a szerb népköltészeti alkotások gyűjtésére és publikálására buzdította. A kötet bevezetőjében Vuk a szerb népmeséket, népi elbeszéléseket (*narodne pripovijetke*) nemek szerint tipologizálja, a női elbeszélések csodás történeteket beszélnek el (német elnevezésük *Märchen*), a férfielbeszélések (tréfás történetek) híján vannak a csodás elemeknek, cselekményük akár meg is történhetne, nagy részük tréfás és nevetgető. A férfielbeszéléseket terjedelmük szerint újabb típusokra, a hosszú és rövid változatúakra osztja. A gyűjtemény szövegei közül férfielbeszélések a következők: *Devojka cara nadmudrila*, *Đevojka, udovica i puštenica*, *Jedna gobela u kao a druga iz kala*, *Laž za opkladu*, *Kralj i čobanin*, *Ko umije, njemu dvije* és a Gion által magyarra fordított *Dva novca* című, a többi női, bár Vuk megjegyzi, hogy egyes szövegek a kettő között helyezkednek el. A népmesék közreadója arról is beszámol, hogy melyik mesét kitől hallotta, hol jegyezte le, kik küldték el neki. A *Nemušti jeziki*, *Zlatna jabuka i devet paunica*, a *Stojša i Mladen*, *Đavo i njegov šegrt*, *Prava se muka ne da sakriti*, *Aždaja i carev sin*, *Ko manje ište više mu se daje*, *U cara Trajana kozje uši* és az *Usud* című népmeséket a szenttamási Grujo Mehandžić mesélte el neki és írta le 1829-ben a zimonyi karanténban: „Grujo Mehandžić kereskedő ebben az évben munkaügyben járt Szerbiában, és amikor ősszel visszatért az Osztrák–Magyar Monarchia területére, bekerült a zimonyi karanténba. Itt találkoztunk. Mivel más dolgunk nem akadt, nappal leginkább aludtunk, éjjel pedig meséltünk. Amikor

rájöttem, milyen sok népmesét ismer, megkértem, jegyezze le nekem őket, meg néhány népdalt is” (STAFANOVIĆ KARADŽIĆ 1853; XXII). A szenttamási kereskedő meséi közül kilencet adott közre Vuk az 1853-as kötetben, kettőt (*Gvozden čovek, U laži su kratke noge*) a Vuk halála után kiadott válogatásban (Vuk Stefanović Karadžić: *Srpske narodne pripovijetke*. Beč, 1870) publikáltak, öt pedig kéziratban (a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia archívuma 8552/258 – Vuk hagyatéka) maradt (MARINKOVIĆ 1966; 183). Fehér Ferenc a kötetéről publikált ismertetőjében azt írja Mehandžićról (az információk forrásának feltüntetése nélkül), hogy az első ismert szenttamási kocsmárosnak (a török eredetű *mehana* vendéglőt, kocsmát jelent) az utódja volt: „Apja [megj. inkább nagyapja] az 1720-i bácskai összeírásakor a foglalkozása alapján ezzel a névvel került be a lajstromokba. Az 1800 tájékán született fiú olyan környezetben növekedett, ahol valóban gyakran lehetett részese esti mesélgetéseknek. Ügyes, tanult fiatalemberként vette át apjának a kocsmáját, s Magyarország meg Ausztria minden zugát bejárta, útjai során újabb meseélményekkel gazdagodhatott. Erre utal az a körülmény, hogy utazásai folyamán nagy kedvvel jegyezte fel magának a hallott népdalokat és népmeséket” (FEHÉR 1987; 14).

Mehandžić a tanítóképző (preparandija) egykori vezetője is volt (ami arról tanúskodik, hogy a közösség tisztelte), egyrészt tehát írástudó ember, a polgári réteg tagja, másrészt repertoárja arra enged következtetni, hogy ismerte a nép számára kiadott könyvek szüzséit is. A szerb népköltészet kutatója, Nemanja Radulović úgy véli, Mehandžić nem éppen a Grimm-féle romantikus Volk anonim kollektív hangja volt – ilyenné Vuk tette a stilizációival. Az elemzések ugyanis rámutattak arra, hogy Vuk kijavított minden olyan elemet, amelyet tisztátalanságnak vélt, ezeket viszont a kutatók Mehandžić korának és környezetének lenyomataként tartják számon (RADULOVIĆ 2018; 102). Vuk 19. századra jellemző folklór-filológiai eljárásáról Bosnyák István is megállapítja, hogy a gyűjtő a leggyökeresebb szzebbítő/javító intervencióit a szövegrögzítés és a terepi gyűjtők által lejegyzett szövegek átírása során alkalmazta: „Saját gyermekkori (tršići népi szövegemlékeit, a terepi levelezőtől kapott népköltési szövegeket – egyebek közt a hivatásos költő Milica Stojano-

vić-Srpkinjától érkezőket is –, valamint az egyes népi énekesektől – pl. még a híres Tešan Podrugovićtól – közvetlenül hallott alkotásokat is egyaránt a saját, népi értékekre rendkívül fogékony magánizlésének rendeli alá. Annak sugallatára hallgatva, utólag ugyanis nagyméretű szövegmódosításokat hajt végre, sőt olykor egyenesen átkölti az eredeti – szóbeli vagy írásos – fogalmazványt” (BOSNYÁK 1988; 12). Bori-voje Marinković tanulmányában az *Usud* című mese és más szövegek eredeti és átírt változatának összevetésével számos példával illusztrálja Vuk változtatásait Grujo Mehandžić eredeti szövegein: szerkesztés közben például a mesefa egy-két szava, mondata az átírt változatban hosszú leírássá, kibővített sajátos interpretációvá alakul, neveket cserél, szerkezeti változtatásokat eszközöl stb. (MARINKOVIĆ 1966; 194–195). Jung Károly *Vuk Karadžić népmeselejegyző és publikáló módszeréről* írt tanulmányában megállapítja, hogy a Balkán hegyei között több ezer-nyi verssorból álló epikus énekeket éneklő és guszlán kíséző, szinte kizárólag analfabéta népénekesek hallgatása után érthető, hogy Vuknak fenntartásai lehettek a hozzá beérkező népmeseszövegekkel kapcsolatban, különösen ha azok Dél-Magyarország kényelmes szerb polgári vagy polgáriusult otthonaiból kerültek elő, mint például a szenttamási kereskedő, Grujo Mehandžić esetében, aki ugyan Szerbiában is megfordult kalmárkodás közben, de azért a Monarchiát is széltében beutazta, s nyilván legalább magyarul és németül is tudnia kellett beszélni, hogy feltalálhassa magát (JUNG 1988; 21).

A sárkányölő királyfi címen megjelent magyar nyelvű válogatás a Forum Könyvkiadó jugoszláviai magyar gyermekolvasónak szánt népmese- és mondasorozatának második köteteként jelent meg (az első kötetbe, *A szépen zengő pelikánmadár* című válogatásba jugoszláviai magyar népmesék kerültek be). A sorozatot abból a célból indították, hogy a gyermekolvasók megismerjék a szerbség jelentős népköltészeti hagyományának elbeszélő rétegét, a szóbeliség prózai alkotásait is, amelyek az európai híru és színvonalú hősköltészet mellett ugyancsak érdeklődésre tarthatnak számot: „El nem hanyagolható szempont továbbá az is, hogy gyermekolvasónak szánt magyar nyelvű szerb népmese-válogatás évtizedek óta nem jelent meg könyvkiadásunkban, de külföldön sem. (Már

több mint harmadfél évtizede annak is, hogy a *Népek meséi* sorozatban, a budapesti Európa Könyvkiadó gondozásában egy kötetnyi délszláv népmese jelent meg, felnőtteknek és kutatóknak, tehát újfent nem a gyermekolvasót tartva szem előtt" (JUNG 1987; 137b). A válogatás minden szövege Vuk Karadžić gyűjtéséből és a szerb népmesekincs legrégebbi rétegéből származik, a Mehandžić által elmondott meseszövegeket azonban a szerb néprajzkutatás a legősibbeknek és a legszebbeknek tartja: „Nagyon valószínű, hogy Grujo Mehandžić meséi őrizték meg a legteljesebb mértékben és legbeszédesebben a magyar és a szerb népmesekincs szemmel látható rokon vonásait" (JUNG 1987; 140b). Jung Károly a meseválogatás utószavában kiemeli, hogy a magyar és a délszláv népmesék közeli rokonságban vannak egymással, vagyis mindkettő az európai mesekincsből ered, s példákkal illusztrálva mutat rá a közös meseelemekre, a hasonlóságokra és különbségekre, a népeletre jellemző vonatkozásokra (JUNG 1988; 138).

Beszédes Valéria a kötetről írt kritikájában a folklórkutatást szem előtt tartva kiemeli, hogy a szerkesztő olyan szövegeket fordítottatott le, amelyek hasznosak lehetnek az összehasonlító folklórtudomány számára is: „Jung Károly 8–10 éves gyerekek számára készítette a szerb népmesék gyűjteményét. A kötet elsősorban hősmeséket tartalmaz, de az ifjú olvasók néhány mondát és novellamesét is találnak benne. Jung Károly ezzel minden bizonnyal azt kívánta bemutatni, hogy a XIX. századi folklórtudomány még nem választotta el oly élesen egymástól a prózai elbeszélő műfajokat, mint a mai szaktudomány. A másik, ennél lényegesen fontosabb szempont az, hogy a néphagyományban a mesefák számára lényegtelen, mesét, trufát vagy éppenséggel mondát mondanak-e el. Vuk e műfajokat közös címen közölte, népi elbeszéléseknek jelölte. Mivel *A sárkányölő királyfi* a műfajok egymás mellett élését is be akarja mutatni, sajnáljuk, hogy legalább egy-két tréfás történet, trufa nem kapott helyet a válogatásban" (BESZÉDES 1988; 394).

Jung Károly meseválogatásába a *Prava se muka ne da sakriti*, a *Ko manje ište više mu se daje* és az *Usud* című meséken kívül Grujo Mehandžić összes meséje bekerült: *Az aranyalma és a kilenc páva* (*Zlatna jabuka i devet paunica*) című mesét Fehér Ferenc, *Az állatok beszédét* (*Nemušti jeziki*) és

A vasembert (Gvozden čovjek) Bognár Antal, *Az élet vizét (U laži su kratke noge)* és *A kecskefülű Traján császárt (U cara Trajana kozje uši)* Balázs Attilla, *Az ördög meg az inasa (Đavo i njegov šegrt)* című mesét Pap József, *Stojša és Mladen, a sárkánykirályt (Stojša i Mladen)* és *A sárkányölő királyfi (Aždaja i carev sin)* szintén Bognár Antal fordította.

Gion monda- és mesefordítása

A válogatásban megjelent tizenkilenc szöveg közül Gion Nándor a *Szent Száva és az ördög (Sveti Sava i đavo)* című mondát és *A két garas (Dva novca)* című mesét fordította, ez utóbbit egy újvidéki koldus mesélte el Vuknak. A fordítói tevékenység része volt Gion Nándor munkásságának, rádiós újságíróként, szerkesztőként napi szinten fordított, Jung Károly felkérése előtt pedig már szerzett némi műfordítói tapasztalatot is. Az író szenttamási hagyatékában az egyetemi jegyzetei közül került elő három fordításának kézirata: az egyetemista Gion Sveta Lukić szerb író három írását ültette át magyar nyelvre. Az írások magyar címei: *Tűnődés, Élettér, Undor*. Mindhárom fordítást A4-es nagyságú fehér papírra gépelte, a nevét fordítóként írta alá. Gion ezeket a fordításokat még az első írás megjelöléssel ellátott *Helyzetjelentés (GION 1962; 10)* című szövege előtt jelentette meg, 1962 januárjában az *Ifjúság* hetilap *Symposion* mellékletében (GION 1962; 8). A *Symposion*ban csak az *Élettér* című szöveg alatt tüntették fel a fordító nevét, a másik két szöveg alól kimaradt Gion neve. Az aláírt fordítás alatt zárójelben ez olvasható: Az író *Lázadás a szavak ellen* című lírai esszéjéből fordította Gion Nándor. A szerkesztők nem vették észre, hogy nem konkretizálták, ki az író, akinek a lírai esszéjéből közöltek fordítást. A hetilapbeli közlés és a kézirat kiegészítik egymást, és együttesen adnak információt arról, hogy mindhárom szöveg Sveta Lukić alkotása (LUKIĆ 1960) és Gion Nándor fordítása. Az *Újvidéki Rádió* magyar nyelvű drámaműsorainak szerkesztősége részére is fordított. Átültetésében mutatták be 1975. április 19-én a rádióban Zvonimir Bajsić *Nézd, milyen szépen kezdődik a nap (Gle, kako lepo počinje dan)* című hangjátékát (GION 2020; 131–150). Gépiratban maradt ránk Slavko Almazan vajdasági román költő első, a Szerb Matica kiadásában megje-

lent verseskötetéből az *Esett az eső* című vers, amelyet Gion ültetett át magyar nyelvre, s az ő fordításában olvasták fel a verset az *Újvidéki Rádió* 1968. november 30-i ifjúsági műsorában (GION 1962). *A postás, aki egy ujjal tudott fűtyülni* című novellájának fordítását (GION 1984; 57–58), saját maga készítette el a *Detinjstvo* gyermekirodalmi folyóirat számára (HORVÁTH FUTÓ 2012; 195–196).

A meseválogatás fordítóinak az archaikus nyelv mellett a szerb kultúra részét képező hagyományok, szokások, hiedelmek, eszközök stb. átültetésével is meg kellett birkózniuk. A sikeres fordítás feltétele „az országismereti vagy civilizációs háttértudás, melynek segítségével valamelyest áttekintést kaphatunk a célnyelvi ország(ok) természeti és történeti adottságairól, művészeti és tudományos teljesítményéről, intézményi és társadalmi berendezkedéséről, szokásairól, értékrendjéről és mindarról, ami a további tájékozódásban segíthet bennünket” (HOLLÓ 2019; 17).

A Szent Száváról szóló fantasztikus elemekkel átszótt történet, a *Szent Száva és az ördög* ismert történelmi személyhez, Rastko Nemanjićhoz kötődik. A szerb történeti és kultúrtörténeti mondák egyik legismertebb hőse Szent Száva, akiről idővel sok történet képződött: „Több helynév is őrzi az emlékét: Savini lonci, Savova voda, Savina trpeza, Savin laz. Kialakultak az attribútumai is: természetfeletti, csodás képességekkel rendelkező, amelyeket a betegek gyógyítása és a tudatlanok okítása érdekében alkalmazott, az eltévelyedetteket tanáccsal látta el, az éheseket megetette, a bűnösöket megbüntette” (MRKALJ 2017). Mindkét Gion által magyarra fordított szövegben előfordul a *pobratim* szó, amely egy régi szerb szokást, a közös vér vagy bor ivásával kötött vérrokonságot jelenti. A szertartás folyamán az a személy, aki nem állt vér szerinti rokonságban azzal a személlyel, akivel testvérbarátságot kötött, a szertartás elvégzésével testvéri státust kapott. Jung Károly a kötet utószavában a fordítás problematikájára is kitér, s példaként kiemeli, hogy a szerb meseszövegekben előforduló *testvérbarátság* szokását és hagyományát, amely magyar nyelvterületen ismeretlen, s nincs megnevezés sem rá, a magyarra fordítók a *barátság* és a *kenyeres pajtáság* kifejezésekkel helyettesítették (JUNG 1988; 139). Cseh Márta *Egy s más egy mesekönyv fordításáról* című

írásában néhány fordítói megoldást kifogásol a kötetben (a Baš Čelik nevű hősből Vasgyúró, az ég és föld között lebegő kastélyból kacsalábon forgó kastély lett, a nagypéntek a karácsonyi ünnepekör idejére tevődik át stb.), és a testvérbarátság reália magyar ekvivalenseivel is foglalkozik: „A testvérbarátság szó példája igen alkalmas, hogy elgondolkoztasson: a fordításnak olyan speciális esetei, nehézségei is adódhatnak, amelyek a fordító legjobb képességeinek a mozgósítását teszik szükségessé: esetről esetre, alkalomról alkalomra kell megtalálnia a szövegkörnyezetnek legmegfelelőbb jelentéshordozót. Vannak mesék, amelyekben a megközelítő értelmezés is jól megállja a helyét. Elképzelhető olyan mese is, amelynek jó megértéséhez a fogalmi pontosságra törekvő szakkifejezésre van szükség. Ez esetben azonban, amikor olyan szót, kifejezést kell használni, amelyről csaknem teljes bizonyossággal föltételezhető, hogy az olvasók többsége számára nehézséget jelenthet a megértése – egy kicsivel több fáradsággal – érdemes lapalji jegyzetben vagy kötet végi szójegyzékben a szóval vagy kifejezéssel kapcsolatos háttérismerteket közölni” (CSEH 1988; 2096).

A *Szent Száva és az ördög* című mesében is előfordul a *pobratim* kifejezés:

Onda Sveti Sava kaže đavolu: „Čuješ, *pobratime*, baš ako hoćeš da radiš baštovanluk, evo sam ti ja ortak, no da se dogovorimo, kako ćemo i šta najprije raditi i sijati i ko će sjeme nabavljati.” (STAFANOVIĆ KARADŽIĆ 1928; 276)

Gion Nándor fordításában:

„Azt mondja erre Szent Száva:

– Nézd, *testvér*, ha kertészkedni akarsz, leszek én a társad, de előbb beszéljük meg, hogy mit fogunk ültetni.” (*A sárkányölő királyfi*, 93)

A *két garas* című mesében a szokást Gion a testvérbarátság kifejezéssel fordítja le:

„I tako posle dugog cenjkanja pogode se da onaj što je imao šešarice da onome drugom dva novca prida, ali ne imajući ni njih kod sebe ostane mu ih dužan, i kao za bolju tvrđu da će mu ih za celo vratiti *pobrate se*.” (STAFANOVIĆ KARADŽIĆ 1928; 142)

Gion Nándor fordításában:

„Hosszasan alkudoztak, végül megegyeztek, hogy az, aki a gu-bacsot cipelte, ad a másiknak még két garast, de nem volt nála pénz, ezért megígérte, hogy majd később megadja a tartozását, és biztosítékként erre *testvérbarátságot* kötöttek.” (A *sárkányölő királyfi*, 132)

Másik szöveghelyen:

„Kad bude u večje, popov najamnik nađe vreću i užje, pa otišavši s *pobratimom* nad jamu, uđe u vreću, i *pobratim* ga sveže preko srede, pa spusti u jamu.” (STAFANOVIĆ KARADŽIĆ 1928; 142)

Gion átültetésében:

„...a pap napszámosa szerzett zsákot és kötelet, este belebújt a zsákba, a *barátja* pedig leengedte a verembe.” (A *sárkányölő királyfi*, 134)

„*Pobratime*, vuci vreću, puna je svašta.” (STAFANOVIĆ KARADŽIĆ 1928; 142)

„Megpakoltam a zsákot, *testvér*, mindenfélével, húzzad fel!” (A *sárkányölő királyfi*, 134)

Írásában Cseh Márta *A két garas* című mesében előforduló fordítói megoldásra is reflektál: „*A két garas* című mese ugyanakkor még egy harmadik megoldás, a módosító körülírásnak nevezhető eljárás lehetőségét is fölveti. Ebben a mesében a testvérbarátságnak nevezett »áIROKONSÁGI forma« két éppen nem példás jellemű mesealak között jön létre. A két agyafúrt csaló, szöszegő közötti érdekszövetkezést *testvérbarátságnak*

nevezni – nem leértékelése ez bizonyos szempontból ennek a valójában mégis komoly tartalmú szónak? Nem lett volna stílusosabb, találóbbr, ha a két család esetleg *egymás tenyerébe csap*, esetleg *elhatározza, hogy ezentúl közösen csálja a világot*, legföljebb *együtt indul hetedhét ország ellen*, ugyanakkor a testvérbarátságot köt kifejezés megmarad azoknak a mesehősöknek, akik valamilyen jó ügyben, komoly célokért szövetkeznek? (Legalább a fordítás-szövegben, ahol amúgy is magyarázatra szorul ez a szó” (CSEH 1988; 209).

A *Dva novca* mese címében Gion konkretizál, azaz konkrét váltópénz-nevet alkalmaz a szerbül pénzt jelentő *novac* szó helyett. A magyarul *A két garas* címen megjelent mesében a török jövevényszavak és a halotti szertartáshoz tartozó szokások fordítását emelhetjük ki. A török es-bap szóból eredő *hespapa árut*, *portékát* jelent: *navale obojica da pazare hespapa onde na putu* – itt az úton is *üzletet köthetnének*. A másik szöveg helyen Gion kihagyást alkalmaz: a *kad dođu svaki svojoj kući i izručē hespapa iz vreće* – hanem otthon, amikor kiürítették a zsákokat. A török eredetű *hajduk* szó magyar ekvivalense a mesefordításban a *rabló* (onu noć udare onuda nekaki *hajduci* – azon az éjjelen *rablók* jöttek arra), a *kalpak* megfelelője pedig a *süveg* (i blago podele *kalpacima* – osztották az aranyat *süvegszámra*), az *arambaša*, azaz *harambaša*, a *hajdukok vezetője haramiavezér* Gionnál. A görögből átvett *aratos* jövevényszó fordítását is ötletesen oldja meg:

„*Aratos ti dva novca! Evo ti za dva novca.*” (STAFANOVIĆ KARADŽIĆ 1928; 142)

„*Ehol-e! A két garas fejében, hogy vinne el az ördög.*” (A *sárkányölő királyfi*, 136)

Kihagyja azt a halottsiratásnál alkalmazott felkiáltást, *kuku meni kukavici*, amelyet a férjek, testvérek nélkül maradt nők hangos sírás közepette kiabáltak a halott búcsúztatóján:

„*A žena mu prenemažući se odgovori: Jest, kuku meni kukavici, evo ga u kući gde leži mrtav.*” (STAFANOVIĆ KARADŽIĆ 1928; 143)

Gion fordításában a szójátékon alapuló siratószöveg kimarad:

„– Itt lakott – siránkozott az asszony –, de most már holtan fekszik bent a házban.” (*A sárkányölő királyfi*, 135)

Kihagyja azt a temetési szokást is, hogy a sírba helyezett koporsóra a jelenlevők rögöt dobnak:

„...barem ću čekati da ga otrpatim do groba i *da bacim zemlje nanj*.” (STAFANOVIĆ KARADŽIĆ 1928; 143)

„Ha már holtan találtam szegényt, megvárom a temetését, és elkísérem utolsó útjára.” (*A sárkányölő királyfi*, 135)

Beszédes Valéria kritikájában az átültetésekről megállapította, hogy a fordítók „nem mesterségesen archaizált nyelvet alkalmaztak a mesék átültetésekor, hanem a magyar népmesékben is használt szókapcsolatokat, amennyiben az nem rontja az eredeti szöveg hitelét, s a meséket úgy fordították le, mintha azokat egy mai mesemondó mondta volna el, természetesen stilizált formában. Az Arany László és Benedek Elek által meghonosított szövegátigazítást alkalmazták” (BESZÉDES 1988; 395).

Az emlékezés alakzatai, könyvkiadás, popularizáció

Vuk Karadžić születésének 200. évfordulója ürügyül szolgált a szerb irodalmi nyelv és helyesírás megreformálójának és folklorista munkásságának korszerű megközelítésére, újraértelmezésére, műveinek újraolvasására. A jubileumhoz kötődő kultikus szokások, megemlékezési szertartások – emlékünnepek, kiállítások, szoboravatás, konferenciák, művek újrakiadása – mellett a művek átültetése is az emlékezet létrehozásának egyik stratégiájaként értelmezhető. Az eredeti mű a fordítás aktusával a befogadó kultúra részévé válik. Amennyiben az átköltés sikeres, azaz képes beilleszkedni a célnyelv hagyományába, a fordító új kánoni rangot biztosít az átköltött szövegnek egy másik hagyományban (SZEGEDY-MASZÁK 1998; 70). S. Vandan Zaya a magyarországi Dosztojevszkij-kultusz intézményi kereteit vizsgáló tanulmányában könyvkiadói szempontból

közelíti meg a kultuszt. Abból a feltevésből indul ki, hogy az írói kultuszok dinamikáját egyebek mellett jelentősen befolyásolja a könyvkereskedelem és az azt működtető vállalatok tevékenysége: „mindkét szereplő (olvasó és könyvkiadó) igényére és szándékára kiterjedő folyamatról van szó, ennek ellenére a kultuszvizsgálódások nem túl gyakran vetnek számot a könyvkiadók szerepével, még úgy sem, hogy az olvasók általuk, rajtuk keresztül kapcsolódnak be az írói kultusz nagy egészébe” (S. VANDAN 2021; 67). A kiadók ugyanis nemcsak az életműhöz való hozzáférést biztosítják, hanem nagyban hozzájárulnak az író alakját és műveit körülvevő kultusz fellendüléséhez, az olvasói réteg kiszélesítéséhez (S. VANDAN 2021; 67). Vuk szerb népmeséinek magyar nyelvterületen való népszerűsítéséhez a háromezer példányban kiadott és Predrag Joler rajzaival illusztrált, *A sárkönyölő királyfi* című kötet is hozzájárult. És összekötött két szenttamásit is, akik eltérő századokban éltek, Grujo Mehandžićot és Gion Nándort.

KIADÁSOK

STAFANOVIĆ KARADŽIĆ, Vuk (1928): *Srpske narodne pripovetke*. [Za štampu pripremio: Miloje M. Bašić]. Državna štamparija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd
A sárkányölő királyfi. Szerb népmesék Vuk Karadžić gyűjtéséből (1987). Válogatta, szerkesztette és az utószót írta Jung Károly. Forum Könyvkiadó, Újvidék

IRODALOM

- ALMAZAN, Slavko (é. n.): *Esett az eső*. Ford. Gion Nándor. Gépirat. Gion Nándor Emlékház Kézirattára, Szenttamás. Jelzet: GNK 0025
- BAJŠIĆ, Zvonimir (2020): Nézd, milyen szépen kezdődik a nap. Ford. Gion Nándor, Kurcz Ádám jegyzetével. *Tiszatáj*, 7–8., 131–150.
- BESZÉDES Valéria (1988): Két népmesegyűjteményről. *Létünk*, 2., 394–397.
- BORDÁS Győző (1988a): A fordítás helye a Forum kiadói politikájában. *Hungarológiai Közlemények*, 4., 557–562.
- BORDÁS Győző (1988b): Műfaji és tartalmi változatosság. A Forum Könyvkiadó tavalyi produkciójáról. *Magyar Szó*, január 23. 13, 16.
- BOSNYÁK István (1988): A folklorista Vuk – A magyar folklorisztika távlatából néhány szempont egy lehetséges összevető vizsgálathoz. *Hungarológiai Közlemények*, 1–2., 7–16.
- CSEH Márta (1988): Egy s más egy mesekönyv fordításáról. *Híd*, 10., 2095–2099.
- FEHÉR Ferenc (1987): Szerb népmesék Vuk Karadžić gyűjtéséből. *Magyar Szó*, október 24., 14.
- GION Nándor (1962a): Helyzetjelentés. *Symposion*, november 8., 37, 10.
- GION Nándor (1962b): Sveta Lukić: Tűnődés; Undor; Élettér. Ford. Gion Nándor. *Symposion*, január 11., 3, 8.
- GION, Nandor (1984): Poštar koji je umeo da zviždi jednim prstom. *Detinjstvo*, 10. évf., 3–4., 57–58.
- HOLLÓ Dorottya (2019): *Kultúra és interkulturalitás a nyelvórárn*. Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan Kiadó, Budapest
- HORVÁTH FUTÓ Hargita (2012): *Lokális kontextus, elbeszélői szerepekörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
- JUNG Károly (1987a): Két tanácskozás Vuk jegyében. Vuk Karadžić élete és életműve a magyar művelődés vonatkozásában. *Magyar Szó – Kildató*, november 21., 14.
- JUNG Károly (1987b): Utószó. In *A sárkányölő királyfi. Szerb népmesék Vuk Karadžić gyűjtéséből*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 137–140.
- JUNG Károly (1987c): Tudományos tanácskozás Vuk Karadžićról Budapesten. A Vuk-évforduló rendezvényei. *Magyar Szó – Kildató*, június 13., 16.
- JUNG Károly (1988): Vuk Karadžić népmeselejegyző és publikáló módszeréről. *Hungarológiai Közlemények*, 1–2., 17–28.
- LUKIĆ, Sveta (1960): Meditacija; Gađenje; Utemeljivanje. In *Buna protiv reči. Lirski esej*. Progres, Novi Sad, 75–76, 77–78, 79–80.
- MARINKOVIĆ, Borivoje (1966): *Vuk Stefanović Karadžić i prozna narodna tradicija*. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knjiga IX, 164–206.
- MRKALI, Zona (2017): *Predanje kao školsko štivo*. <http://dnsjk.org/2017/11/15/zona-mrkalj-3/>
- RADULOVIĆ, Nemanja (2018): Vukov pripovedač Grujo Mehandžić. Pripovedni postupci i

slika sveta. In *Vuk i 1847. Zbornik radova*. Prip. Boško Suvajdžić. Pedagoški muzej, Beograd, 100–107.

S. VANDAN Zaya (2021): A magyar Dosztojevszkij-kultusz Révay Mór János népművelő tevékenységének tükrében. *Iskolakultúra*, 4., 66–73.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály (1998): Fordítás és kánon. In Kabdebó Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő–Kulcsár-Szabó Zoltán–Menyhért Anna (szerk.): *A fordítás és intertextualitás alakzatai*. Anonymus, Budapest, 66–92.

VESELINOVIĆ-ŠULC, Magdolna (1982): Vuk Stefanović Karadžić fogadtatása a magyar irodalomban. In Szeli István (szerk.): *Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok I. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék*, 107–110.